

Göksel Aymaz

Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi. İstanbul Üniversitesi'nde Sosyal Antropoloji okudu (1993). Basın sektöründe bir süre editör ve yayın yönetmeni olarak çalıştı. Marmara Üniversitesi'nde İletişim Bilimleri Anabilim Dalı'nda yüksek lisans (1998) ve doktora (2007) yaptı. *Varlık*, *Evrensel Kültür*, *Hürriyet Gösteri*, *Defter*, *Milliyet Sanat* dergilerinde, *Radikal*, *Cumhuriyet*, *T24* ve *Gazete Duvar*'da sanat, politika ve kültür sosyolojisi ile toplumsal kuram üzerine yazılar yazdı. *Popüler Gerilim* (2004), *Nâzım Hikmet ve Memleket: Kalabalığın İçinde Kalabalıkla Beraber* (2011), *Bilebilmenin Mutluluğu* (2012 ve 2018) kitaplarının yazarı.

MİLİTAN İYİMSERLİK

Sosyal Bilimler İçin Bir Epistemoloji

Göksel Aymaz

Yordam Kitap: 393 • **Militan İyimserlik** • Göksel Aymaz
ISBN 978-605-172-424-9 • *Kitap Editörü:* Gökhan Atılğan
Düzeltilme: Didem Gerçek • *Kapak ve İç Tasarım:* Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım:* Nisan 2021
© Göksel Aymaz, 2021; © Yordam Kitap, 2021

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

MİLİTAN İYİM SERLİK

Sosyal Bilimler İçin Bir Epistemoloji

*Taşa tohum ekene,
Sarı'ya...*

İÇİNDEKİLER

Giriş	11
1. GERÇEKLIK VE HAKİKAT	51
2. TARİHİN HAKİKATI: KENDİNİ YARATAN İNSAN	69
3. KUŞKU VE DURAKSAMA ANI	90
4. AÇIMLAMA SAPKINLIĞI	113
5. ANGAJE BİLGİ	130
ÇIKIŞ	164
KAYNAKÇA	177
İsim Dizini	186

GİRİŞ

Meğer taşa tohum ekilmez imiş!

Âşık Seyrani

Militan İyimserlik adı altında bu kitapta sosyal bilimler için bir epistemoloji önerilmektedir. Epistemoloji için genellikle *bilgi felsefesi* karşılığı kullanılır; ama daha tam ve doğru bir ifadeyle epistemoloji, *bilgi teorisi* demektir. Bilginin ne olduğuyla, nasıl üretildiğiyle, gerçeği bilme tarzımızla ilgili bir kavramdır bu. Bilginin tanımlanması her ne kadar felsefi bir sorun olarak görünse de Peter Burke haklıdır, epistemoloji bütünüyle filozoflara bırakılamayacak bir sorundur.¹

Nitekim bırakılmadı da... “Bilgi nedir?”, “Bir şeyi nasıl biliriz?”, “Bilgimizle gerçeklik arasındaki bağa güvenebilir miyiz?” türünden sorular eşliğinde, Antik filozoflardan Skolastiğin teologlarına, 17. yüzyıl biliminin büyük devrimcilerinden endüstriyel kapitalizmin eleştirel analistlerine dek epistemoloji, düşünce tarihinin her döneminde, pek çok alandan pek çok kişinin temel meselesi oldu. Bu sorular etrafında süren epistemoloji tartışmaları, 20. yüzyılda (bir şeyin belirli bir çevrede bilgi olarak kabul edilmesinin toplumsal köklerine yönelen) *bilgi sosyolojisi*, (bu yönelimi kendi üzerinde uygulayan) *öz-düşünümsellik*, (“kadınca bilmenin yolları”nı gösteren) *feminizm* ve nihayet (felsefenin bilgi iddiaları karşısındaki yüksek kuşkuculuğu ile

1 Peter Burke, *Bilgi Tarihi Nedir?*, çev. Turgay Sivrikaya, Işık Yayınları, İstanbul 2018, s. 18.

akla ilişkin güncel güvensizliğin karşılıklı etkileşimiyle varılmış olunan) *postmodernizm* güzergahından geçerek günümüze gelen bir süreklilik arz eder. Bu sürekliliğin ayrıntılarına girmek (Foucault’cu anlamından ziyade düz anlamıyla) bir “bilgi arkeolojisi” yapmayı gerektirir.

Elinizdeki kitapta bu yapılmıyor. Dünyayla ilişki halindeki insanın üretimi olarak *bilgi* ve onun teorisi hayli geniş, epeyce detaylı, çok sayıda başlık altında irdelenmesi gereken köklü bir meseledir. Geçen yüzyılın önemli sosyal bilimcilerinden George C. Homans’ın dediği gibi: “Bizim bilgimiz Bâbil bilgisi-dir. Atasözlerimiz piramitlere kazınmıştır.”² O yüzden, bilginin hikâyesini kovalayacak her serüvenci, ya en başa giderek yeniden başlamak ya da oraya yakın bir yerden yola çıkmak zorundadır. Bu kitap böylesi bir serüvene atılmak yerine, kendi önerisini ortaya koymayı tercih ediyor. Elbette bir öneriyi ortaya koymanın doğurduğu zorunlu hallerde kısmen bu serüvene atılmaktan kaçınıyor, ama olabildiğince az ve gerektirdiği ölçüde fazla. Kitap, esasen, önerisini olgunlaştırmanın peşine düştü, içeriği buna göre şekillendi. Bu nedenle kitabın kurgusu, Militan İyimserliğin farklı ve ayrı bağlantılar içinde ele alınması değil, onun adım adım inşa edilmişidir. Bölümler arası ilerleme, adım adım, sosyal bilimler için önerilen epistemolojinin tanımını ve içeriğini ortaya koymaktadır.

Kavram, “iyimserliğin filozofu” Ernst Bloch’a aittir. Bloch bu kavramı, felsefenin temeline koyduğu bir ilkenin, Hâlihazırda Olmuş Olan’la yetinmeyen “umut ilkesi”nin Henüz Olmamış – fakat Mümkün– Olan’ı gerçekleştiribilme stratejisi olarak dile getirir.³ Kavram, bizim çalışmamızda, henüz ampirik olgu dü-

2 George C. Homans, *İnsan Grubu*, çev. Oğuz Onaran, Baskın Oran ve Ünsal Os-kay), Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Yayınları, Ankara 1971, s. 4.

3 Ernst Bloch, *Umut İlkesi* Cilt 1, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 297 ve Ernst Bloch, *Umut İlkesi* Cilt 2, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 807.

zeyine erişmemiş, fakat Hâlihazırda Olmuş Olan (ya da *Nesnel Gerçeklik*) içerisinde, Henüz Olmamış Olan (ya da *Reel Mümkün*) olarak duranın, belirsizin, muğlak olanın bilgisine erişmenin bir yolu olarak konumlandırılmıştır.

Fakat bunun, varlıkların kendi ideal biçimlerine kavuşmak gibi rasyonel bir amaç taşıdığını düşünen, dolayısıyla da “bilginin nesnesinin”, “gerçekliğin nesnesinden” farklı olduğu iddiasında bulunan Hegelci ya da Kantçı görüş ve onun türevleriyle hiçbir ilgisi yok. Bilginin nesnesi, gerçekliğin nesnesidir ve o nesnenin de kendiliğinden rasyonel bir amacı yoktur, sadece Reel Mümkün’ü vardır. Bu mümkün de insanın eylemine tabidir.

Militan İyimserlik, insanın dünyayı eylem halinde bilmesidir. Hâlihazırda Olmuş Olan (ya da *Nesnel Gerçeklik*) içerisinde Henüz Olmamış Olan (ya da *Reel Mümkün*) olarak duranı açığa çıkartıp onu nesnel gerçek kılmanın hizmetindedir. Harekete geçirmeyen hamlesiz ve kötürüm iyimserliğin, gerçek bir kötümserlikten daha kötü olduğu inancıyla, insanı dünyada iyi ve güzel olanı yaratmaya teşvik eder. Çünkü: “Gelecek kısmet olarak gelmez insanın ayağına.”⁴

Militan İyimserlik, iyi ve güzel olanı gelecekte yaratma uğraşına eşlik eder. Sosyal bilim, hatta genel olarak bilim, *iyi ve güzel* olanı ne yaratmaya ne de hatta ayırt etmeye yarayacak araçlara sahip olmayıp, sadece *doğru* olanı ayırt edebilecek araçlara sahip olduğunu iddia edegeldi. Çoğu bilim insanı, iyi ve güzel olanı bilmenin imkânsız olduğu iddiasıyla sadece neyin doğru olduğunu tespit etmeye çalışacaklarını, iyinin ve güzelin araştırılmasını felsefecilere bırakacaklarını söylemekten hiç çekinmediler. Oysa, bilimin varlık sebebi ve gerçekliğin doğası gereği, “iyi ve güzele dair argümanlar içermeyen bir hakikat arayışı yoktur”.⁵

4 Ernst Bloch, *Umut İlkesi* Cilt 1, s. 247.

5 Immanuel Wallerstein, *Bilginin Belirsizlikleri*, çev. Berivan Alataş, Sümer Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 73.

Bu bakımdan, Militan İyimserlik öznenin tercihi değil, nesnenin zorunluluğudur. Hâlihazırda Olmuş Olan dünya, bu tarihsel toplam, iyi ve güzele dair argümanlar içeren bir hakikat arayışına bizi mecbur bırakmaktadır.

Hâlihazırdaki tarihsel toplam, 2020 yılındaki Covid 19 salgınında kendi niteliğini açıkça ortaya koydu. Gezegeni saran bir virüsün birkaç ay içinde yarattığı öngörülemez olağanüstü hal, kapitalizmin piyasa ve devlet üzerinden işleyen yürürlükteki bütün eşitsizliklerini görünür kılp derinleştirdi. Salgın karşısında piyasa dışı kamusal sağlık önlemleri ve devlet dışı dayanışmacı mücadele yöntemleri geliştirmenin zorunlu hale gelişi, piyasa kapitalizminin ve onun her türden devlet örgütlenmesinin sorgulanışına yol açacağı beklentisini (doğal olarak) uyandırdı. Kaotik bir salgının daha ilk günlerinden itibaren ve henüz salgının potansiyel tüm etkileri görülmemişken, yani tam olarak nereye varacağı kestirilemezken bile, artık geri dönülemeyecek birtakım toplumsal yönelimlerden bahsetmenin mümkün olduğunu ilan eden bir kesinlikle, “artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı” söylendi. Küresel kapitalizmin süresinin dolduğu, en azından artık kendisini yeniden üretmekte çok zorlanacağı için bugüne dek geldiği haliyle süremeyeceği inancı pek çok kişiyi etkilemişti. Oysa salgın gibi istisnai olaylar, tıpkı büyük depremler gibi, dayanışmacı ruhun ortaya çıkıp çeşitli yöntemlerle gelişmesine vesile olan istisnai koşullar yaratır. Ama çoğunlukla kendisini var eden istisnai koşulların ortadan kalkmasıyla birlikte bu ruhun kendisi de yok olur. Nitekim öyle de oldu.

Salgın ya da deprem gibi istisnai haller illa piyasa kapitalizminin ve onun her türden devlet örgütlenmesinin sorgulandığı ilerici bir biçim kazanmak zorunda değil, gerici bir biçim de alabilir. Modern dünya tarihi bunun trajik örnekleriyle dolu. Deprem (ve benzerleri) gibi melanetlerin gerçek sorumlusunun bu türden melanetlere tabur tabur mağdur yığan eşitsiz-

likçi toplumsal sistemin ta kendisi olduğunu göstermiş olan Rousseau'dan beri, eşitsizlikçi sistemler zan altındadır. Ama Rousseau'dan beri bu sistemlerin en örgütlü yapı, kurum ve ilişkilerini geliştirmiş kapitalizmin her krizden yenilenerek çıkma alışkanlığı da dillere destandır. Oysa "Covid 19'dan sonra hiçbir şey eskisi gibi olmayacak" diyenler, kapitalizmdeki *sonu gelmez bir yinelenmeye değil, her şeyin sonunu getiren bir yenilenmeye* vurgu yapıyorlardı.

Covid 19 salgınıyla açığa çıkan sorunların her birinin sistemin çok karakteristik bir sorunu olduğu, dolayısıyla salgının yol açacağı hasarın kapitalist bir telafisinin hiçbir surette mümkün olmadığı tezi belli ölçülerde kabul edilebilir bir tez olabilir. Ama bundan kapitalizmin sonuna gelindiği anlamı çıkmaz; modern çağın verdiği nihai hükümler bu hususta bizi yeterince sık yanıltmıştır.

Sosyoloji, toplumların tarihsel değişimlerine anlam vermek için geliştirilen "evrim", "gelişme" ya da "ilerleme" teorilerinden sonra "toplumsal değişme" terimine geçmiş, bunu kullanmayı tercih etmiştir. Eleştirel sosyoloji, toplumsal değişme hakkında tarihsel arzuya dönük bir spekülasyona girişmektense, somut dönemsel olgunun kapsamlı biçimde incelenmesini daha doğru bulmuştur.

Toplumsal değişimin akılcı gözlemi, her şeyi değiştirecek bir yenilenmenin istem meselesi değil, bir toplumsal zamanlama meselesi olduğunu görür. Elbette zamanımızın da "aldatıcı iyimserlik" yaydığını kabul etmek lazım. İçinde yaşadığımız ve adına küresel kapitalizm ya da modern dünya sistemi dediğimiz bu tarihsel dönem epeydir ölümcül bir krizde olduğu içindir ki artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı inancını rasyonel bir toplumsal inşayı mümkün kılacak biçimde ele alma şansımız var. Ama asli hedefi sonsuz sermaye birikimini sürdürebilmek olan sistem de hiçbir şeyin değişmemesi için her şeyi değiştirebilir.

Ölümcül krizler atlatan bu sistem, sistemden yarar sağlayanların ellerine ekonomik güç, ideolojik hegemonya ve siyasal iktidar vermiştir. Bu yüzden, yarar sağlayanlar sistemi sürdürülebilirlik noktasında son derece istekli ve fazlasıyla imtiyazlılar. Yarar sağlayamayanların sistemi dönüştürmede aynı derecede imtiyazlı olduğunu varsaymamız mümkün değil. Ama sistemi dönüştürmeye istekli olduklarını da varsayamayız. Bilgisizlik, korku, ilgisizlik ve bireysel olarak “yırtma” olanağı onların genelini bu istekten uzaklaştırmıştır.

Ama bu söylediğimiz şey, modernlik eleştirisinin görünüşte radikal ama gerçekte tümüyle pervasız yargılarından biri olan, insan türüne güvensizlikle karıştırılmamalı. 21. yüzyılda ekolojik hassasiyetler, yanılıcı olduğu kadar basit olan bu yargının etkisiyle hep bir insan tiksintisiyle sonuçlanıyor. İnsanın türücü (homosantrik) motivasyonlarının doğaya reva gördüğü muamelelerin bedeli olduğuna kimsenin itiraz edemeyeceği Covid 19 salgını da aynı tiksintiyle karşılandı. Evrimin “habis uru” olduğumuzu öne süren anti-hümanist, biyomerkezci, mizantrop (insandan nefret eden) ve mistik literatürün indirgemeci bütün yargıları hemen ortalığa döküldü. Çevresel sorunların insan aklından değil gerçekte bizi kuşatan toplumsal hayatın akıl dışılığından kaynaklandığını bilen bir çevreci olan Murray Bookchin, haklı olarak, bu tip yargılarda, “insanlığın yaratma yeteneği, teknolojik uzmanlığı, ilerleme potansiyeli ve hepsinden önemlisi rasyonellik kapasitesi ile alay edilmekte” olduğunu söyler.⁶ Oysaki insanlığın en belirgin ayırt edici özelliği, toplumsal ve doğal gerçekliği değiştirmek için onu kavrama ve müdahale etme gücüdür. Anti-hümanist literatür insanın bu gücüne ya karşı çıkmakta ya da onu reddetmektedir. Gezegeni kurtaracak

6 Murray Bookchin, *İnsanlığı Yeniden Büyülemek: Anti-Hümanizme, Mizantropiye, Mistisizme ve İlkencilığe Karşı İnsan Ruhunun Savunusu*, çev. G. Demir ve D. A. Öztogay, Sümer Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 11.

olan bu güçtür, ama gelgelelim “akıl yürütme ve çevremizdeki dünyaya akılcı bir biçimde müdahale edebilme yetimiz kuşatma altındadır”.⁷ İnsan, “bir tür olarak saldırı altındadır” diyor Bookchin. Halbuki hiyerarşi ve sınıflarla dolu bir toplumda, çeşitlenen sınıf çıkarları, etnik ayrımlar, cinsiyet farklılıkları ve servet eşitsizlikleriyle, “suçlu tür olarak görülemeyecek kadar çok bölünmüştür” insanlık.⁸ Ayrıca, insan türünü diyalektik gerilim alanı olarak değerlendiren bakış, insanın ne yaratılmış mükemmel bir tasarım, ne de doğa tarafından dayatılmış umutsuz bir vaka olduğunu kabul eder; insan “kendini yaratmış” bir varlıktır ve ancak tarihsel süreç içinde kendini tam olarak ortaya koyacaktır. Bugünün dünyasından bakıldığında, bilhassa türcü (homosantrik) imgesiyle insanın “kurtarılamaz” bir varlık olduğu düşünülebilir ve kendine bu eksik kalışı telafi edilemez gibi görünebilir. Ama insan bir potansiyel varoluştur ve bu potansiyel, kendi taşıyıcısıyla, günün insanıyla özdeş değildir. İnsanları meyve sinekleri gibi yalnızca başka bir hayvan türü olarak görmek⁹ değil, “insan türünün ne olabileceğine ve rasyonel toplum oluşumu için entelektüel yeteneklerini uyguladıklarında neleri başarabileceğine olan saygı”¹⁰ kurtaracak bizi.

Dönüştürdüğü yaşam biçimleriyle bize hayatımızın her alanında teknoloji ile bütünleşmiş bir yaşam kurgusu sunan Covid 19 salgını sonrasında, suçlu türün suç aleti olarak teknoloji vurgusu da hız kazandı. Elbette, insan bir tür olarak suçlu olmadığı gibi, teknoloji de bir suç aleti değildir. Atamız Homo Erectus’un iki milyon yıl önce nehir kıyısında bulduğu bir çakmak taşıyı ikiye bölerek kesici alet yapması bizim ilk günahımız mıdır? Prometheus’un ateşi çalması doğaya saygısızlık olabilir mi? Eğer

---

7 Age., s. 13.

8 Age., s. 336.

9 Age., s. 81.

10 Age., s. 14.

modernist düşünce Prometheus'u "efsanevi fail" olarak gördüyse, diyor Bookchin, bu "artık doğaya saygı duymadığı için" değil, "insanlığı yokluk ve ağır emekten kurtarmak için"di¹¹; Prometheus, insanlığa yalnızca siyasal değil aynı zamanda ekonomik eşitlikçilik de getirecek bir toplum arayışının failiydi. Tam da bu nedenle Günther Anders, günümüz dünyasında insanın teknolojik başarısı ile toplumsal geriliği arasındaki tezatlığı, "Prometheus'çu uçurum" diye adlandırır.¹²

Teknolojinin doğayı tahrip etmek için kullanıldığı söylemi, hem onu servet ve güç birikimi için kullanan toplumsal düzeyin gözden kaçmasına yarar, hem de bunun başka bir kullanım biçimi olmadığını kabul etmek anlamına gelir. Toplumsal bağlamından soyutlanmadığında, teknolojinin daha akılcı bir toplumda daha akılcı kullanılma potansiyelleri olduğunu görebiliriz. Görebilmemiz de gerekir, zira insanlığın gelecekteki selameti için iki seçenek öne sürülüyor: İlki, yaşayabileceğimiz alternatif gezegenler için kozmik habitatımızın keşfi; ikincisiyse yapay zekânın insanlık yararına kullanımı. Bunlar, "insanlığın başına gelen ya en iyi ya da en kötü şey olacak"¹³. İyi bir şey mi yoksa kötü bir şey mi olacağı ise tamamen bilimin ve teknolojinin kullanım biçimlerine bağlı olacak. Çevresel felaket ya da nükleer savaş veya dev bir astroidin çarpması sonucu gezegenimizde hayat bittiğinde, dünya dışında alternatif yaşam alanlarının uygulanması olasılıklarını (yaşam için gerekli olan kaynakları barındırabilecek uzay istasyonları planlamayı, bunun bir adım ötesinde, Mars gibi farklı bir gezegenin yüzey formasyonunu açık havada yaşayan insanlara uygun biçimde işleyip donatmayı ve daha da büyük bir hedefle, kalıcı olarak kendi

11 Age., s. 199.

12 Günther Anders, *İnsanın Eskimişliği: İkinci Endüstri Devrimi Çağında İnsan Ruhu Üzerine*, çev. H Belen/ H. Ertürk, İthaki Yayınları, İstanbul 2018, s. 28-32.

13 Stephen Hawking, *Büyük Sorulara Kısa Yanıtlar*, çev. M. Ata Arslan, Alfa Yayın., İstanbul 2019, s. 170 ve 184.

kendine üretim ve geri dönüşüm yapabilecek ekosistemler yaratmayı) düşünüyoruz. Oysaki dünyanın halinden çözümün nasıl bir ihtimale bağlı olduğu da açıkça anlaşılabilir. Tayfun Atay'a katılmamak mümkün değil: "Doğanın bir parçası olduğumuzu bilmedikçe, onunla kaim ve daim olacağımıza inanmadıkça ve ona tapmak değilse de onu taparcasına sevmedikçe felaketten kurtuluş yok gibi."¹⁴

Herkesin katılımcı olabileceği demokratik toplumsal örgütlenme biçimlerinin yanında, insanlığı sömürücü ağır emek yükünden kurtaracak teknikler olmaksızın, nerede nasıl kurulursa kurulsun, gelecekte bir özgür toplum ham hayaldir. Yaşamın Dünya'dan Güneş Sistemi'ne ya da ötesine doğru olası genişlemesi, genişleyen insan yaşamı olması sebebiyle, sosyal bilimsel bilgiyi zaruri kılacaktır. Darvinci evrimin bizleri daha akıllı ve daha iyi huylu yapmasını bekleyecek kadar zamanımız yok. "Geleceğimiz, teknolojimizin artan gücü ile bu konuda kullandığımız irfanın ve bilgeliğin bir yarışı. Her şeyin yolunda gitmesi için bilgeliğin kazandığından emin olmamız gerekiyor."¹⁵

Şurası kesin: Küresel olarak korkunç derecede şiddetlenen yürürlükteki bütün yıkımları ve eşitsizlikleri nedeniyle kapitalizmin (16. yüzyıl merkantilizminden 19. yüzyıl liberalizmine, 20. yüzyıl Fordizminden 21. yüzyıl neoliberalizmine kadar, ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel bütün formlarıyla) sonuna gelindi. Fakat, kapitalizmde her şeyin çelişkili olduğu yasanına uygun biçimde, günümüz dünyasında birbirine bağımlı ögeler birbirine karşıt gelişim içerisindedir. Kapitalizm kendi varoluşu için zorunlu olan koşulları yeniden üretmekte zorlanıyor. Bu

14 Tayfun Atay, *Din Hayattan Çıkar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 32. Atay'a göre, doğal yıkım "paganizmin günümüzde yeniden revaçta olmasının da bir nedenidir". Atay, GAIA hipotezinin, kendisini "Pagan" olarak tanımlayan epeyce mensuba sahip Yeşiller hareketi tarafından kucaklanmış olmasına dikkat çeker. (age., s. 33)

15 Stephen Hawking, *Büyük Sorulara Kısa Yanıtlar*, s. 178.

zorlanma, kendinden sonra gelecek daha ileri düzeydeki yaşam formunun önkoşullarını üretmektedir. Çelişkinin hem öğeleri hem de koşulları sürekli değişmektedir. O yüzden, geleceğin dünyası, çelişki ve değişimin somut potansiyeli olan bugünün dünyası ile aynı anda ele alınması gereken bir meseledir. Bugün, geçmişin gelecekte alacağı biçimin bir uğrağıdır. Attila İlhan'ın yargısıyla: *Yarın artık bugündür!*

Artık bugüne kendini dayatmış olan yarın, Reel Mümkün'ü Nesnel Mümkün'e dönüştürmede yardımcı olacak bakış açısına da muhtaçtır.

Sosyal bilimlerin pozisyonunu bu şekilde tarihsel toplamın dayattıklarıyla betimlemenin, sosyal bilimsel bakış açısını “sokak fenomenleriyle sınırlandıran”, onu “toplumsal ilgi odaklarının oyunağı” haline getiren pragmatist bilimlerle¹⁶ hiçbir ilgisi yok. O tarz bir sosyal bilim, yalnızca Hâlihazırda Olmuş Olan'ı önemli sayar ve böylelikle toplumsal gerçekliğin bütüncül örüntüleri üzerine köklü düşünceler üretmeksizin, o gerçekliğin sınırlı bir alanının betimleyicisi olarak kalmayı tercih ederdi. Oysa “toplumsal işleyişlerin tamamı, bütünüyle tarihin ürünü olup bu işleyişler tarihi eğilimleri de içerirler”¹⁷. Bu işleyişten ötürü, toplumsal gerçekliğin iki boyutu vardır, *reel ve hakikat*. Hâlihazırda Olmuş Olan, reeldir. Hakikat ise, bütün tarihsel eğilimleriyle, Henüz Olmamış Olan'a kadar uzanır. Reel olan gerçekte ne olduğunu ve bizi nereye götüreceğini ele vermek için zamanın akışına ihtiyaç duyar. Sosyal bilim bu enginliği içerecek kadar dar olamaz.

Sosyal teoriyi anti-hümanizmaya sürükleyen günümüz gerçekliği, bu tarihsel toplam, insanlığın hatasıdır. Fakat “doğru olan”, Francis Bacon'ın dediğı gibi, zihinsel karışıklıktan çıktı-

16 Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, *Sosyolojik Açılımlar*, çev. M. Sezai Durgun ve Adnan Gümüş, BilgeSu Yayınları, Ankara 2011, s. 24.

17 Age., s. 25.

ğından çok daha kolay biçimde, hatadan çıkarılabilir. Militan İyimserlik, hatayı üstlenerek onu bir doğruya dönüştürme yolunda sosyal bilimlerin üzerine düşeni yapmasını talep eder. Militan İyimserlik, kötü dünyanın kurtarılışına dair devrimci felsefenin kategorilerini sosyal bilimlerin ilkeleri çerçevesinde yeniden üretme girişimidir veya en azından bunun konusu olabilir. Çünkü kötü dünyanın kurtarılış ümidine toplumsal dünyanın somut alanından veriler taşımayı arzu etmektedir.

Dünya hiçbir umudu yeşertmeyecek kadar taş kesilmiş olabilir. Ama taş toprağa dönüştürülüp yeşerecek tohumlar ekilebilir.

Günün dünyası, toplumların içinden geçtiği bir uğraktır sadece. Herkesin ve her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğu dinamik bir sürecin hem nesnesi hem de özneliriyiz. Üzerimizde etkili olan süreçleri ve ilişkileri etkileme gücüne sahibiz. Bu demektir ki seçemeyeceğimiz tek şey Hâlihazırda Olmuş Olan'dır, bunun dışında, Henüz Olmamış Olan Reel Mümkün'lerin her biri *gerçeklik* içerisindeki *olanak*lardır. Toplumsal *gerçekliğin* bilgisini *olanağa* göre kuramsallaştırma çabasında sosyal bilimcilere en büyük yardım, hiç şüphesiz, o yönde biraz daha değişecek olan dünyanın kendisinden gelecek. Ama böyle bir politik ütopyaya da ancak bu süreci kavrayacak bir epistemoloji layığınca eşlik edebilecektir.

İçinden geçtiğimiz şu günler, Immanuel Wallerstein'in *girdap* metaforuna fazlasıyla benziyor. Genel tabloya bakıldığında, ütopya yerine beterin beteri bir distopyanın karşımıza çıkma olasılığı da çok yüksek gibi görünüyor. Ama sosyolojik bakış için her ikisi de sadece olasılıktır. Daha 1995 yılında, yirmi beş yıl önce yani, "2000'lerden 2050'ye kadar olan dönemde küresel sistem başımıza çökerken çok büyük ihtimalle istikrar ve meşruiyet kıtlığı çekilecektir" diye yazarak bugünü büyük bir öngörüyle sezmiş olan Immanuel Wallerstein, bize "bir girdabın ortasında daymışız gibi" davranmamızı öneriyordu. Bir girdabın ortasında

iki şey önemlidir: İlki hangi kıyıya doğru yüzmek istediğinizi bilmek; ikincisi de hâlihazırdaki çabalarınızın sizi o doğrultuda ilerletiyor olduğundan emin olmak. Böyle bir anda daha kesin bir şey isterseniz bulamazsınız diyordu Wallerstein; “onu ararken boğulursunuz”.¹⁸

Tam olarak “bir girdabın ortasındaymışız gibi” davranmamız gereken günlerdeyiz. Bugün tüm ekonomik güç, ideolojik hegemonya ve her koşulda kapitalist değerlere öncelik veren kurumlar, kamusal yararın değil, piyasa ve onun devlet örgütlenmesinin elinde. Tarihsel toplamın verdiği bilgiye bakarsak, yakın gelecekte hiçbir şey değişmeyebilir, kapitalizm kendini yeni koşullara adapte edebilir. Ama bu değişmezlik, felsefi literatürdeki kavramsal ayrımıyla, hâlihazırda var olanın basitçe bir *tekrarı* değil, bir *yinelenmesi* de olabilir. Tekrarlamada, hâlihazırda olan aynen olduğu gibi tekrar eder; yinelenmede de tekrar vardır ama yeni bir potansiyel, yeni bir ihtimal üretimi söz konusudur. Ama bu da ille “büyük devrim olanağı” demek değildir. Kitlelerde kapitalizme yönelik karşı konmaz bir hesap sorma isteği doğuran yerel ve küresel ölçekteki bir yığın sıcak deneyim, bir devrimin Prometheus’çu ihtişamına kıyasla “önemsiz” görülebilecek küçük altüst oluşlar yaratabilir. Ve bu da hangi kıyıya çıkmak istediği belli olanlara, kendilerini o yöne doğru ilerletecek çabanın ne olması gerektiğini açıkça söyler.

İnsanlık olarak, hâlihazırdaki çabalarımızın bizi “o kıyıya” doğru götürecektir bir çaba olup olmadığından, dahası, hâlihazırda herhangi bir çaba içerisinde olup olmadığımızdan emin miyiz? Nihayet, Bloch’un dediği gibi, “gelecek kısmet olarak gelmez insanın ayağına”; biz, kendimizde olanla gideriz ona.¹⁹

18 Immanuel Wallerstein, *Liberalizmden Sonra*, çev. Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul 1998, s. 253.

19 Ernst Bloch, *Umut İlkesi* Cilt 1, s. 247.

Toplumsal gerçeklik bir *tarihsel toplam*dır. Onun analizinin kuramsal ilkeleri de pratik niyetleri de buna uygun olmalıdır. Sosyal bilimler tarihsel toplamı nasıl bir epistemoloji ile karşılıyor?

Zihnin gerçeklikle ilişkisi “gerçek olan nedir?” sorusunda içerilir. 17. yüzyılda başlamış ve henüz bitmemiş olan Bilimsel Devrim, bu meseleyi doğanın ve tarihin işleyişinde akılla arama sürecidir. Bu sürecin içerdiği bütün ilerlemenin ardından, epey bir zamandır postmodernist yetki, akli gerçeği arama uğraşından men etmiş, gerçeği arama ile akıl arasındaki ilişkiyi kesmiştir. Bugün gerçek olan her şeyin sonuna geldiğimiz iddia ediliyor –bütün “post” çıkarımların galiba en dramatiği de bu–. Düşünce rasyonel denetimden çıkartılmıştır. Aklın bütün keşiflerinin bir kurgu olduğuna inanmamız isteniyor bizden. Bu akılsızlaştırıcı yetki günümüzde, nesne karşısında insan zihnine merkezî bir konum atfeden *kuantumcu yetki* ile bilimsel bir ambalaj içerisinde sunuluyor. Bu bir yeni metafiziktir ve metafiziğin önceki biçimlerinde olduğu gibi, sadece eski ve tanıdık idealizmlerin reenkarnasyonudur. Tekrar eden metafizik, test edilmiş önceki niteliğinden bazı şeyleri devralmıştır, ama tekrarın neden olabileceği muhtemel olumsuzlukların önüne geçebilmek ve böylece yeni bir şeymiş gibi görünebilmek için, öncesinde içerilmemiş çarpıcı bir iki dokunuşla, kuantumla onurlandırılmıştır.

Einstein’ın 1916 yılında genel görelilik kuramını geliştirmesinden sonra, zamanın ve kütleliğin göreliliği olduğu, bunların gözlemcinin gözlem çerçevesine bağlı olduğu anlaşılmıştı. Benzer şekilde, kuantum mekaniği de gözlemlenen atomaltı dünyadaki nesneye müdahale edilmeden herhangi bir gözlemin gerçekleştirilemeyeceğini (örneğin, bir atomun içindeki elektronun konumunun atom yok edilmeden belirlenemeyeceğini veya belli bir konumda gözlem yapmak isteyen bir parçacık dedektörünü belirli bir yöne çevirmenin başka bir konumdaki başka bir par-

çacık dedektörünün yapacağı gözlemi etkilemekte olduğunu vs.) gösterdi. Kuantum mekaniği, böylece, gözlemden bağımsız nesnel gerçekliğin olmadığı fikrine destek sağlamış gibi oldu.

Ne var ki bu araştırmalar etrafında oluşan *kuantum mekaniği jargonu*²⁰, kuantum mekaniğinden gizli mesajlar çıkarılmasına sebep oldu. Parçacık fiziğinin günümüzdeki önemli temsilcilerinden Victor Stenger'in dediği gibi, birçok yazar, kuantum mekaniğini ve onun katı işlevsel kavramlarını, "insan zihninin, gerçekliğin doğasını etkileyecek merkezî bir konumda olduğunu ima edecek şekilde" yorumlamıştır.²¹ Stenger'e göre birçok modern yazar, kuantum mekaniğinin, insan zihniyle evren arasındaki Doğu ve Batı gizemcilerinin binyıllardır iddia ettiği bağlantıyı sağlamış olduğuna inanmaktadır.²² Pek çok güncel yazar tarafından, 20. yüzyıl fiziğiyle birlikte, evrenin tözünün madde değil bilinç olduğunun keşfedildiği ilan edilmiş ve bu çerçevede, bilimin ve gizemciliğin birleşerek, maddenin ve tinin, bedeninin ve zihnin bir olduğu yeni bir paradigma oluşmuştur. Stenger, buna *kuantum metafiziği* diyor.²³

Günümüz araştırmacıları tarafından bu metafiziğin vardığı yerin sahte bilim ve mantık safsataları olduğuna dair yığınla örnek verilebilmektedir.²⁴ Burada bizim açımızdan dikkate değer husus, doğa bilimleri kökenli bu kuantum metafiziğinin düşünce dünyası üzerindeki etkisidir.

Kuantum mekaniğinin matematiksel formülasyonuna ve (bilişim, tıp gibi alanlardaki) pratik uygulamalarına neredeyse hiç itiraz edilmemiş olmasına karşın, köktenci ve yüksek sesle

20 Victor J. Stenger, *Bilinçsiz Kuantum*, çev. Murat Havzalı, Ginko Bilim, İstanbul 2019, s. 23.

21 Age., s. 24.

22 Age., s. 10.

23 Age., s. 11.

24 Bkz. A.B. Acar ve Ç.M. Bakırcı, *Şüphelinin El Kitabı: Bilgi Çağında Gerçeği Bulmak*, Ginko Bilim, İstanbul 2019.

yapılan tartışmaların daha ziyade kuantumun felsefi anlamları konusunda sürüyor olması ilginçtir. Nitekim Stenger de haklı bir istihzayla, “Fizikçilerin çoğu kuantum mekaniğinin bu ‘derin anlamını’, sözcüklerin anlamı üzerine tartışarak geçimini sağlayan ve hiçbir zaman herhangi bir konuda uzlaşmaya varamaz görünen felsefecilere bırakmayı tercih eder” diyor.²⁵

Kuantum mekaniğinin felsefi anlamları üzerine yapılan köktenci ve yüksek sesli tartışmaların sebebi, daha önce de söylendiği gibi, bilinçten bağımsız bir gerçekliğin olup olmadığı, dolayısıyla toplumsal gerçekliğin bilinip bilinemez olduğu meselesidir ve bu tartışmada kuantum metafiziğine yaslananlar gerçekliğin bilinemez olduğunu iddia ederler.

Toplumsal gerçekliğin bilinemez olduğunu ileri süren kuantum jargonu, anti-pozitivist olduğunu iddia eden bu postmodernist yaklaşım, doğa bilimlerinden gelen kaos ve bilinemezcilik ilkesine yaslandığı için aslında pozitivistin dik âlâsıdır –belki öncelikle bunu söylemek gerekir. Fakat bu başka bir tartışma konusu. Bizim açımızdan dikkat çekilmesi gereken nokta, atomaltı dünya ile atomüstü dünyanın farklı olduğudur. Etrafımızda gördüğümüz, dokunduğumuz her şey atomüstü düzene aittir. Bu bölgede var olan her şey *determine* olmuştur, belirlenmiştir. Bir ağacın balık, bir tavşanın maymun olma olasılığı kalmamıştır. Kaotik ve düzensiz olan atomaltı bölgedir. Atomüstü doğada her şey düzenlidir.

Yüzyılımızın (Lynn Margulis ve Dorian Sagan gibi) önemli doğa bilimcileri, bir bütün olarak doğanın kendi içinde alabildiğine düzenli bir yapı olduğunu söylüyor. Lynn Margulis ve Dorian Sagan’a göre, tıpkı canlı varlıklarda olduğu gibi bütün doğa olaylarında da görünen “karmaşıklık” ve “rastlantısallık”, “doğanın çok istediği düzenli hale yardım etmenin” bir yoludur. Mesela bir kasırga bile “oldukça organize olmuş doğal bir yapı-

25 Victor J. Stenger, *Bilinçsiz Kuantum.*, s. 22, 23.

dır” ve “amacı” da yüksek ve alçak basınçlı hava kütleleri arasındaki barometrik değişim oranını azaltmaktır. “Hava kütleleri daha olasılıklı olan durgun duruma eriştiğinde, hızla dönüp duran karmaşık kasırga, işlevini yerine getirmiş olur ve ortadan kaybolur.”²⁶

Nesnel Gerçeklik, onu kaotik olarak tanımlamaktan men edecek bir düzen içerir. Zamanın başlangıcı ve kozmosun oluşumunda (patlamalar, çarpışmalar, kuarklar ve gluonların devinimi, hidrojenden yıldızların doğuşu, gezegenlerin oluşumu vs.) bir yığın fiziksel olay vardır. Bunların hepsi “kalabalık bir bilardo masasındaki topoların devinimi gibi, göze ne denli karışık görünse de o hep geçerli temel basit kurallara uyarak” gerçekleşmiştir.²⁷ 20. yüzyılın dahi fizikçilerinden Hawking de düzen ve yasaı kabul eder. “Evrenin bir noktada son derece küçük –belki de protondan bile küçük– olduğunu biliyor oluşumuz fazlasıyla kayda değer bir şey ifade eder” diyor büyük fizikçi: “Buna göre evren, akıl almaz derecede büyüklüğü ve karmaşıklığıyla birlikte, bilinen herhangi bir doğa yasaını ihlal etmeden birdenbire varoluşa gelmiş olabilir.”²⁸

Düzen ve yasanın varlığı, nesnel gerçekliği ve bilinçten bağımsızca edimsel olanın koşullarını ortaya koyar. Elbette bu “mutlak doğru” diye bir şeyin olduğunu iddia etmeye yetmez, ama bilimsel bilginin temel özelliği de zaten mutlak doğruyu ortaya koyması değil, güvenilir olmasıdır. Maddenin 19. yüzyıldaki yapıtaşı *atomdu*. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde atomların da bileşik olduğu keşfedildi ve atom, yapıtaşı olarak, yerini elektron, proton ve nötronlara bıraktı. Artık fizikte, “Bu sonsuza kadar böyle mi sürecek, yoksa bir *en küçük* yapıtaşı var mı?” sorusu so-

26 Lynn Margulis ve Dorion Sagan, *Doğanın Doğası*, çev. A. Uysal ve G. Uysal, Ginko Bilim, İstanbul 2018, s. 292.

27 Cem Say, *Yapay Zekâ*, Bilim ve Gelecek Yayınları, İstanbul 2019, s. 47.

28 Stephen Hawking, *Büyük Sorulara Kısa Yanıtlar*, s. 52.

ruluyor. Buna kesin bir cevap henüz verilemiyor. Ama her şeyin belirli bir yapıtaşı takımından oluştuğundan ve en küçük olarak her ne seçilirse seçilsin diğerlerinin hep bileşikler gibi davranacak oluştundan şüphe edilmiyor.²⁹ Yine benzer şekilde, evrenin astronomlarca hesaplanan büyüklüğü, 20. yüzyıl başında 1000 ışık yılı civarındayken, 21. yüzyıl başında 46.5 milyar ışık yılına ulaştı³⁰ ama –zaten bu nedenle– hiç kimse Büyük Patlama’dan beri evrenin genişlemekte olduğundan şüphe etmiyor.

Bilimsel bilgi, mutlak doğruyu ortaya koyduğu için değil, güvenilir olduğu için vazgeçilmezdir. O yüzden biz bugün, temelleri 17. yüzyılda atılan Bilimsel Devrim’in içinde yaşıyoruz hâlâ. Astrofizikçiler uzay araçlarının rotalarını belirlemede hâlâ Einstein yerine Newton’dan yararlanıyor.³¹ Bilgisayar biliminin temelinde de yine Newton var; “günümüzde öğretilen yerleşik programlama yaklaşımları, Newton fiziğine göre işleyen bir dünyayı esas almaktadır”.³² O yüzden, kütle çekimi kanunu, göreliliğin yasaları bu kanunda ciddi gedikler açmış olsa dahi, semanın somut gerçekliği üzerine matematiksel bazı hesaplamalara dayandığı için belirli sınırlar içinde hâlâ sağlamdır. Demek ki biz Einstein’ın görelilik teorisiyle, Newton’ın kütle çekim yasalarının çok yakından uyduğu bir dünyada yaşıyoruz.

Kuantum hesaplamaya, olasılıksal bilgi işleme dayalı yapay zekâ da doğal yasalara dahildir; o da *hesaplama* denilen *olguya* ilişkin doğa yasalarının keşfiyle mümkün olabilmiştir. Yapay zekânın mucidi sayılan Alan Turing’in hesaplama kuramı, “akıllı telefonlarımızdan kuantum bilgisayarlarına ve aynı za-

29 Leonard Susskind, *Kozmik Manzara*, çev. Murat Havzalı, Ginko Bilim, İstanbul 2018, s. 398, 399.

30 Victor J. Stenger, *Tanrı ve Çoklu Evren*, çev. Banu Özgür, Ginko Bilim, İstanbul 2019, s. 13.

31 David Wootton, *Bilimin İcadı –Bilim Devrimi’nin Yeni Bir Tarihi–*, çev. Nurettin Elhüseyni, YKY, İstanbul 2019, s. 528.

32 Cem Say, *Yapay Zekâ*, s. 77.

manda beyinlerimize dek her türlü bilgi işlem sisteminin uyması gereken doğa yasalarını belirler”.³³ Çünkü bilgi işlem denilen şey matematik bilimidir ve matematik, sayısal alandan alınıp bilginin diğer alanlarına aktarılamayacak kadar matematikle sıkı sıkıya bağlı değildir.³⁴ Spinoza, *Etik* kitabını, kapağında “geometrik yöntemle kanıtlanmıştır” (*ordine geometrico demonstrata*) diye niteliyor ve John Locke da *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*’inde, ahlaki matematik gibi “kanıtlanmaya elverişli bilimler arasına” katıyordu.³⁵ Marx’a göre matematiksel soyutlamalar, madde hareketinin gerçek bilgisini içermektedir.³⁶ Bazı can alıcı matematik problemleri aydınlatmak için maddeci diyalektik yöntemi kullanmak, Marx’ın zihninde hem diyalektik yöntemi zenginleştiriyor, hem de matematiğe ilişkin sonuçların felsefi bakımdan genelleştirilmelerine olanak sağlıyordu.³⁷

Dolayısıyla, düşünmenin matematiksel altyapısı açıklanmadan yapay zekâ ya da kuantum bilgisayarlar anlatılamaz. Düşünen makine hayalinin ortaya çıkışından elektronik bilgisayarın üretimine dek geçen sürede yaşananlar, “250 yıllık bir

33 Age., s. 8.

34 Bu sözün orijinalini 1709’da Fontenelle söylemişti. Şöyle diyordu: “Geometri ruhu, geometriyle, oradan alınıp bilginin başka alanlarına aktarılamayacak kadar sıkı sıkıya bağlı değildir. Ahlak, siyaset, eleştiri, hatta belki belagat üstüne bir kitap, başka şeyler eşit olduğunda, bir geometrici tarafından yazılıysaydı, daha iyi olurdu.” (Peter Burke, *Bilginin Toplumsal Tarihi*, çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 224) Antik Çağ filozofları da matematiğin soyut bir dil olduğunu düşünmüyordu. Matematik reel bir içeriğe sahipti. Aristoteles’i takip eden Orta Çağ İslam metafizikçilerine göre, sayı, büyüklük, şekil gibi matematik kavramlar somut bir içerik taşımaktaydı, belli bir gerçeklik muhteva ediyorlardı. Bu nedenle, mesela Farabi, astronomi, mekanik ve hatta müzik gibi disiplinleri, matematiğin alt dalları olarak görüyor, onları bir tür “uygulamalı matematik” olarak ele alıyordu.

35 Peter Burke, *Bilginin Toplumsal Tarihi*, s. 224, 225.

36 C. Smith, Hegel, “Marx ve Kalkülüs”, Bkz. Karl Marx, *Matematiksel Elyazmaları*, çev. Öner Ünalın, Kor Yayınları, İstanbul 2019, s. 369.

37 E. Kolman, “Karl Marx ve Matematik”, Bkz. Karl Marx, *Matematiksel Elyazmaları*, s. 297-298.